

Markó Alexandra sorozatszerk.

Beszéd – Kutatás – Alkalmazás című sorozat (Varga Mónika)

ELTE EÖTVÖS KIADÓ. BUDAPEST

Markó Alexandra 2013. *Az irreguláris zöngé funkciói a magyar beszédben*

Bóna Judit 2013. *A spontán beszéd sajátosságai az időskorban*

Horváth Viktória 2014. *Hezitációs jelenségek a magyar beszédben*

Neuberger Tilda 2014. *A spontán beszéd sajátosságai gyermekkorban*

A fonetika és a pszicholingvisztika találkozása

A négy kötet a *Beszéd – Kutatás – Alkalmazás* című könyvsorozat részeként jelent meg. A munkák a fonetika és a pszicholingvisztika témakörébe tartoznak. Markó Alexandra *Az irreguláris zöngé funkciói a magyar beszédben*, Bóna Judit *A spontán beszéd sajátosságai az időskorban* című kötete, Horváth Viktória *Hezitációs jelenségek a magyar beszédben* és Neuberger Tilda *A spontán beszéd sajátosságai gyermekkorban* című könyve az ELTE Eötvös Kiadónál, az ELTE Reader részeként láttak napvilágot, amelynek a honlapjáról (1) ingyenesen letölthetők. A könyvekből limitált számban nyomtatott példányok is készültek.

Az ELTE Readert az ELTE Eötvös Kiadó hozta létre, amelynek honlapján (1) az egyetemi kiadványok ingyen érhetőek el, ezzel segítve az oktatók és a tanulók munkáját. A gyűjtemény helyet biztosít az ELTE-n belül folyó tudományos munka eredményeinek a megjelentetésére, ezzel egy olyan folyton bővülő, áttekinthető tudástárat hoz létre, ahol az egyetemi karok, szervezeti egységek és a hallgatói képviselők mutathatják be tevékenységüket.

Az ingyenes, digitális, egyre bővülő sorozat bárki számára elérhető az e-mailben vagy tabletalkalmazáson keresztül történő feliratkozást követően. A könyvek, a folyóiratok, az újságok és a jegyzetek gyűjteménye elsősorban tabletekre készült. A megjelent kiadványok okostelefonokra és számítógépekre is letölthetők, vagy megnyitás után olvashatók.

Az ELTE Reader előnye, hogy segíti az oktatók és a tanulók munkáját, gyors, élénk információáramlást és cserét biztosít. Az új kommunikációs csatorna figyelembe veszi a kor igényeit és technológiáját, valamint az e-könyvek népszerűségét. A 21. században a diákok és a tanárok is mindinkább a digitális tartalmakat részesítik előnyben, amelyek pozitívuma a nyomtatott változattal szemben, hogy lehet a szövegen belül keresni, kijelölni részeket és kivonatolni. Ennek a kommunikációs csatornának az a további előnye, hogy praktikus, hosszú távon olcsóbb, valamint könnyebben magunkkal vihetjük bárhová a tanulmányokat (1).

A *Beszéd – Kutatás – Alkalmazás* című sorozat első részeként jelent meg Markó Alexandra könyve, amely az irreguláris zöngé funkcióit vizsgálja a magyar nyelvben. A szerző leírja, hogy a fonáció, vagyis a hangképzés egyes esetekben irregulárisba válhat, ezt nevezik glottalizációnak, amelynek akusztikai sajátosságai változatosak. Laringoszkópos vizsgálatokkal kimutatták, hogy a glottalizáció és a gégezárlás ugyanazzal a fiziológiai mechanizmussal jön létre. A jelenséget hosszú ideig nem vizsgálták, mivel csak ritkán jelentkező,

zavaró tényezőnek tekintették. A nemzetközi kutatások azonban azt igazolták, hogy ennek a jelenségnek kommunikatív funkciója van. A kötet azt vizsgálja, hogy milyen gyakran fordul elő az irreguláris fonáció, hol és milyen funkciót tölt be a spontán és az olvasott magyar beszédben. A glottalizáció megjelenési formái fonológiai, érzelmi és attitűdkifejezési, valamint szociokulturális funkciót is betöltenek.

Az általános bevezetésben ábrákkal illusztrálja a szerző a hangszalagok egyes pozícióit, részletesen meghatározza a téma megértéséhez szükséges alapfogalmakat, és bemutatja a korábbi kutatások eredményeit is. A glottalizációval kapcsolatban a nemzetközi tudományos és a magyar szakirodalom legújabb tudományos eredményeit is figyelembe veszi, így leírja annak fonológiai és szociokulturális szerepét. Ezt követően részletezi a glottalizáció szerepét a beszédpatológiában. Ezek tükrében mutatja be a szerző a magyar nyelvben előforduló glottalizációra irányuló kutatásait a kötet további fejezeteiben. Az elemzések anyagát adó hangfelvételek stúdiókörülmények között készültek, és egy adatbázis részét képezik. A felvételek gyűjtése az MTA Nyelvtudományi Intézet Fonetikai Osztályán 2007-ben indult, és meghatározott protokoll szerint zajlik.

A szerző leírja a glottalizáció elemzésének általános módszertanát, ezt követi a harmadik fejezetben a konkrét vizsgálat, a magánhangzó-kapcsolatok megvalósulása, ahol a glottalizáció határjelző szerepére tér ki. A negyedik fejezetben a glottalizáció határjelző funkcióját vizsgálja a spontán és az olvasott beszédben, a beszédszakaszok, a mondatok-megnyilatkozások és társalgási egységek határán. Az ötödik fejezetben a nem, az életkor és a beszédmódok hatását tanulmányozza a glottalizáció gyakoriságára vonatkozóan. Az ezt követő részben Markó Alexandra a diszfóniát és a glottalizációt tekinti át, majd áttér a megakadásjelenségekre. A nyolcadik fejezetben az összegzés és a következtetések olvashatók.

A kötet eredményei több tudományág képviselőinek, így a logopédusoknak, a gyógypedagógusoknak, a beszédtechnológiával foglalkozó szakembereknek is hasznosak lehetnek, valamint a tanároknak is segíthet felismerni a gyermekek spontán és az olvasott beszédében előforduló patológiás hangszalag-eltéréseket.

A sorozat második részeként jelent meg 2013-ban Bóna Judit *A spontán beszéd sajátosságai az időskorban* című kötete. A könyv az egészséges öregedés beszéddel és kommunikációval való összefüggését mutatja be nagyszámú adatközlő beszédprodukciójának vizsgálatán keresztül. A könyv egy többéves kutatássorozat eredményét rögzíti. A kötet írja az objektív módszerek mellett a szubjektív véleményeket is figyelembe veszi, azaz azt, hogy az idősek és a fiatalok hogyan vélekednek a saját és idősebb, illetve fiatalabb embertársaik beszédéről. Ezzel viszonyítási alapot teremt a változások értékeléséhez.

A szerző a bevezetést követően meghatározza azt, mit nevezünk időskornak, és milyen annak a megítélése. Megvilágítja továbbá, hogy az időskor meghatározása történhet szubjektív és objektív szempontok alapján. A szubjektív szempontok szerint az az ember tekinthető idősnek, aki saját magát is annak vallja. Az objektív meghatározás szerint beszélhetünk társadalmi (nyugdíjba vonulás) és demográfiai (egy konkrét életkorhoz köthető) öregségről. Köztudott, hogy az időskor megítélése kultúránként változik. A harmadik fejezet azt mutatja be, hogy az évek múlásával a beszédszervek milyen biológiai és fiziológiai változásokon mennek keresztül. Az időskori beszédet két kérdőíves felmérés tükrében vizsgálja Bóna Judit. Az idősek és a fiatalok kérdőíveinek értékelésekor különböző szempontok szerint csoportosítja és értékeli a válaszokat. Az időseknek szóló kérdőívet 79 adatközlő töltötte ki, az életkoruk a 60. és a 94. év közé esett. A fiataloknak szóló kérdőív kérdéseire 45 budapesti egyetemista válaszolt, akiknek az életkora a 19. és a 25. év közé esett. Ezen túl 60 fő interjúhelyzetben rögzített spontán narratíváját és tartalomösszegzését is feldolgozta a kutató. Az idősek válaszait csoportosította az adatközlő saját beszédére vonatkozó válaszai szerint, a nyelvtudás és a szabadidő eltöltése, a beszédmegértésre vonatkozó válaszok és a fiatalok megítélésére vonatkozó válaszok szerint. Az ötödik fejezetben az idősek spontán beszédének sajátosságait részletezi a rövid elméleti bevezetőt követően, ezen belül is az időzítést és a megakadásjelenségeket. Az eredmények felsorolásakor

kitér a temporális sajátosságok és a megakadásjelenségek, azon belül a bizonytalansági megakadások és a hiba típusú megakadások elemzésére. A hatodik fejezet az időskori beszéd szegmentális fonetikai sajátosságainak az összegzése. Az idős beszélők életkorának megítélésén belül a hangfelvételek akusztikai fonetikai paramétereit, a nők és a férfiak életkorának megbecslését fejt ki részletesen az eredmények tükrében. Az értékelést követően levonja a következtetést, miszerint a beszédszervek és az agyműködés változása a tempó lassulását vonja maga után, míg a tüdőkapacitás csökkenésével nő a szünetek száma. Különbséget mutatott ki az idősek és a fiatalok beszédtervezési stratégiáit illetően a szerző, amelyre a megakadások típusaiból és gyakoriságából következtetett.

A kötet végén az eredmények összegzésén túl megtalálható a kutatás alapját képező két kérdőív. Ezek segítséget és támpontot biztosítanak a kezdő kutatóknak abban, hogy milyen szempontokat kell figyelembe venni egy kérdőív összeállításakor, milyen jellegű kérdéseket érdemes megfogalmazni, valamint hogyan épül fel egy kérdőív.

A kötet eredményei több szempontból és több tudományág képviselőinek is hasznosak lehetnek, így a logopédusoknak, a gyógypedagógusoknak, a beszédtechnológiával foglalkozó mérnököknek, illetve azoknak, akik idősekkel foglalkoznak. A kutatás mindinkább időszerű és aktuális az idős korosztály arányának növekedésével.

A *Beszéd – Kutatás – Alkalmazás* című sorozat harmadik kötete Horváth Viktória írása egy évvel később, 2014-ben jelent meg, amelyben a szerző a hezitációs jelenségeket vizsgálja a magyar beszédben. A kitöltött szünetek gyakoriságát, fonetikai realizációit és funkcióit kutatja a felnőttek és a gyermekek spontán beszédében. A hezitálás elemzésével a magyar nyelvben elsőként Horváth Viktória foglalkozik. A jelen könyv nem csupán ebben egyedülálló és úttörő jellegű, hanem abban is, hogy a beszéd szempontú elemzések mellett bemutatja azokat a kutatási eredményeket is, amelyek a hallgatói megítéléseket, feldolgozásokat részletezik a fiatalok körében. Ezt kérdőíves kutatás segítségével és értékelésével teszi.

Az első fejezetben a beszédprodukcióval kapcsolatos alapfogalmakat, szakirodalmakat tekinti át, majd a spontán beszéd sajátosságaira tér ki. Definíciója szerint spontán beszédnek azt nevezzük, amikor a beszélő nem készül fel előzetesen a narrációra. Részletezi a magyar spontánbeszéd-vizsgálatokat, bemutatja a spontán beszédben előforduló megakadásjelenségeket és az önellenőrzési folyamatokat. A szerző a harmadik fejezettől tér rá – az elméleti bevezetőt követően – a saját kutatásainak bemutatására, így a felnőtteknél tapasztalt hezitációs jelenségek vizsgálatára. Ezt követően vonultatja föl a 20 óvodás és kisiskolás beszédében tapasztalható hezitációs jelenségeket, ugyanazon szempontok szerint, mint a felnőtteknél. A hatodik fejezetben a hezitációs jelenségek percepció vizsgálatát végzi el, ezt követően tér rá a hezitáció megítélésére és a következtetések levonására.

A hezitációval kapcsolatos vizsgálatok a beszédtudományon túl a beszédtechnológia számára is fontos információt nyújtanak. A mindennapjaink során gyakran szembesülünk a hezitáció jelenségével adóként és vevőként egyaránt. A hezitáció jelentős szerepet játszik a társalgás szerveződése során, így a tanórákon is. A kutatás végigveszi a különböző életkorba tartozó gyermekek hezitációs jelenségeit, amelyeket összevet a felnőtt beszélők kitöltött szüneteivel.

A sorozat negyedik kötete Neuberger Tilda *A spontán beszéd sajátosságai gyermekkorban* című írása, amely a 6. és a 14. év közötti tipikus fejlődésű gyermekek spontán beszédét kutatja a folyamatosság és a szerkesztettség szempontjából. A bevezetést követően a szerző a második fejezetben a vizsgálat megértéséhez szükséges elméleti háttérrel ismerteti, ahol magyar és nemzetközi szakirodalom alapján részletezi a beszédprodukció folyamatát és sajátosságait. A harmadik fejezetben az anyanyelv-elsajátítás folyamatának egyes állomásait írja le, ezen belül bemutatja az anyanyelv-elsajátítás elméleti megközelítéseit, a nyelvelsajátítási modelleket, a beszédfejlődés vizsgálatának módszereit, valamint a gyermekek beszédprodukciójának és szókincsének

fejlődését. A negyedik fejezettől tér rá az empirikus vizsgálatra, amelyben megfogalmazza kutatásának célját és hipotéziseit is. A kísérleti személyek, az anyag és a módszer bemutatását követően ismerteti a gyermekek spontán beszédének temporális sajátosságait, a megakadásjelenségek és önkorrekciók meglétét a lexikális felépítést és a grammatikai szerkesztettséget. A szerző kutatásai bebizonyították, hogy a beszéd fejlődése a szerkezetek komplexebbé válásában, a beszédtempó gyorsulásában és a közlésegyeségek hosszának növekedésében együttesen figyelhető meg. Ezt követően, a tizedik fejezetben vonja le a következtetéseit a spontán beszéd időszerkezetére, a megakadásjelenségekre és az önkorrekciós mechanizmusra, a spontán beszéd lexikális felépítésére, valamint a spontán beszéd grammatikai komplexitására vonatkozóan.

A kutatás jelentőségét többek között az adatközlők száma adja, ugyanis összesen 70 nagycsoportos óvadás és általános iskolás beszédét elemzi átfogóan. A vizsgálat alapját képező hangfelvétel hossza közel hat óra. Az empirikus adatokkal Neuberger Tilda alátámasztja, hogy a beszéd fejlődése nem zárul le hatéves korban. Komplex képet mutat arról, hogy a spontán beszédnek a különböző életkorokban, a 6. és a 14. év között milyen jellegzetességei vannak, valamint milyen egyéni eltérések mutathatók ki. A vizsgálatban részt vevő gyermekek ép hallással és ép intellektussal rendelkeznek, anyanyelvi fejlődésük sem tér el a tipikustól, így a kapott eredmények viszonyítási alapként szolgálhatnak az ettől eltérő, hasonló korú gyermekek spontán beszédének vizsgálatakor.

A kötet hasznos lehet a pszicholingvisztika, a fonetika iránt érdeklődőknek és a szülőknek egyaránt. A kutatási eredményei viszonyítási alapként szolgálnak a magyartanároknak is, felhívják a figyelmet arra, hogy a korosztályon belül is nagy különbségek lehetnek. Ezen kívül hozzájárul az olvasó látószögének bővítéséhez és új információk szerzéséhez.

A kötetek segítséget nyújtanak a kezdő kutatónak, tanulóknak, a disszertáció, a diplomamunka megírása előtt álló hallgatónak abban, hogyan fogjanak hozzá az általuk kiválasztott témához tartozó szakirodalom áttekintéséhez, a kutatás kezdeti lépéseinek megtételéhez. Arról is letisztult képet kaphatnak, hogyan érdemes feldolgozni a kutatásaik eredményét és milyen logika, struktúra szerint összegezzék őket, majd vonják le az általános következtetéseket. A könyvek azon hallgatók számára is hasznos olvasmányok, akik érdeklődnek a beszédtudományon belül egy meghatározott téma iránt, jelen esetben a glottalizáció, az időskori beszéd sajátosságai, a hezitációs jelenségek és a gyermekkori spontán beszéd sajátosságai iránt.

A kutatások eredményei az oktatásban, a magyartanárok körében is jól felhasználhatók, mert segítséget nyújtanak a gyermekek spontán és az felolvasott beszédében a patológiás hangszalag-elváltozások, a hezitációs jelenségek vagy a tipikustól eltérő spontán beszéd felismerésében. A magyartanárok mindennapjaikban gyakran szembesülnek a hezitáció jelenségével a tanórákon. A hezitáció jelentős szerepet játszik a társalgás szerveződésekor, így fontos, hogy a pedagógusok ismerjék a különböző életkorba tartozó gyermekek hezitációs jelenségeit.

A bemutatott munkák gondolatmenetei jól követhetők, olvasmányosak, tartalmi és formai szempontokat figyelembe véve jól használhatók. A nyelvezetük közérthető, a pontosabb megértést magyarázatok, ábrák és képek segítik. A szerzők minden esetben az alapfogalmak bevezetésével kezdik a vizsgálódás leírását. A kutatási módszerek leírásai részletesek, azonos logika szerint épülnek fel, és jól követhetők. A köteteket záró részletes szakirodalmi lista pedig segítséget nyújt abban, hogy az érdeklődő olvasók jobban elmélyedhessenek a témában. A fejezetek, valamint a kötetek végén található összefoglalások segítik az olvasót a lényeg áttekintésében. A kutatások új aspektusokat tárnak fel a más tudományterület iránt érdeklődők számára is.

Irodalom

(1) ELTE Reader: <http://www.eltereader.hu/> (2015. március 14.)

Varga, Mónika: The meeting of phonetics and psycholinguistics

Az írás szerzőjéről

Varga Mónika

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, Magyarország

vrgmonika[kukac]gmail.com